

SZAKIRODALOM.

A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. *A magyar kereszténység, királyság és Benczés-rend főnnállásának kilencz-százados emlékére kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek-rend. Szerkeszti Erdélyi László dr.* Bpest, 1902. I. II. VII. köt.

A pannonhalmi Szent-Benedek-rend tudományért lelkesedő s tudományt művelő tagjai összefogtak, hogy a rend történetét maradandó értékkel bíró munkában az érdeklődőknek elmondják. *Erdélyi László*, a vállalkozás lelkes szerkesztője, az I. kötet előszavában történeti fejlődésben elmondja, mikép született meg a monographia terve, miképen öltött testet ez a terv, kik voltak az anyagi, s kik a szellemi erőket biztosító tagjai a vállalkozásnak. A nagy és értékes vállalkozásból immár három kötet jelent meg, ez a három kötet a következő:

1. A pannonhalmi főapátság története, első korszak 996—1244-ig, szerkesztette és részben írta *Erdélyi László*.
2. A pannonhalmi főapátság története, második korszak 1243—1404-ig, szerkesztette és részben írta *Sörös Pongrácz*.
3. A zalavári apátság története, írta *Füssy Tamás*.

Egyetlen egy kötetre se lehet azt mondani, hogy egy ember munkája; a tárgy természete hozza magával, hogy a minden oldalról való megbeszélést alaposan csakis több ember hozzászólásával lehet elvégezni. A zalavári apátság története a legeggyöntebb, a mennyiben csaknem az egész *Füssy Tamás* írta, míg kivülről csupán *Erdélyi László* tárgyalja »A zalavári apátság legregibb okleveleit«. A másik két kötetben több benczés tudós író művével találkozunk (de nem mindegyikével, pl. Bódiss Jusztintól semmit se olvasunk). Legtöbbet írt *Erdélyi László* és *Sörös Pongrácz*; kívülük még a következők fáradoztak a mű megírásánál:

Villányi Szaniszló (Az apátok története, Az apátság egyházi jogi helyzete), *Zoltvány Irén* (A magyarországi benczés irodalom a tatárjárás előtt, Irodalmi és művészeti viszonyok), *Gyulai Rudolf* (A benczések egyházi művészete, Irodalmi és művészeti viszonyok,

Soproni templomunk), *Wagner Lőrincz* (Az apátság egyházi helyzete), *Szentimrei Márton* és *Schermann Egyed* (Történeti előzmények), *Prikkel L. Márián* (A Pray-codex és a Halotti Beszéd).

Magától értetődő dolog, hogy ily különböző szakismerttet igénylő mű ismertetésénél a bírálat csakis egyoldalú lehet. Lehetetlen követelni, hogy az ismertető a fentemlített érdemes dolgozatok mindegyikéhez hozzá tudjon szólni. Általánosságban azonban azt kívánom megjegyezni, hogy az apátság nem riadt vissza az anyagi áldozatoktól. Hálásan említem, hogy sok oklevél és egyéb hasonmás van e kötetekben, némelyik oklevelünknek itt van először kiadva facsimiléje (v. ö. pl. Szent László pannonhalmi javakat összeíró oklevelét); elismeréssel kell felemlíteniünk, hogy minden kötethez pontos oklevéltár van csatolva. A pontosságot és gondosságot dicséri az a körülmény is, hogy *Erdélyi László* az 1001-i pannonhalmi kiváltságlevelet, valamint az 1083—95-i Szent-László-féle pannonhalmi birtokösszeíró oklevél szövegét a rövidítések pontos megjelölésével közli. Ügyszere-tet és gond látszik meg a szerkesztésen is, az egyes cikkeken is. Sőt, a mint itt-ott észrevettem, s a maga helyén megemlítem, a tárgy szeretete magával ragadja az író-t, s nem egész helyes képet nyújt a dolgok tényállásáról. Határozott nyereségei az iro-dalomnak azok a cikkek, a melyek az apátság birtokairól, a hozzájuk rajzolt térképekkel (*Erdélyi L.* és *Sörös P.* cikkei) szólnak.

Az első kötetben *Erdélyi László* külön fejezetben, nagy körültekintéssel próbálja védeni a pannonhalmi alapítólevél, helye-sebben talán *Karácsonyi* elnevezésével élve, kiváltságlevél hiteles, egykorú voltát. Fejtegetésének eredménye, hogy e kiváltságlevél »valódi, hiteles és eredeti, ily régi oklevele nincs több a magyar-nak«. Ismeretes dolog, hogy ez oklevelet tekintélyes történettud-saink hamisítványnak tartják (*Pauler*, s legújabban *Karácsonyi* is »A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig« 4 lp.), míg viszont más tudósaink, kiknek élén *Fejérpataky* áll (v. ö. *Fejérpataky*, *Oklevelek* II. *István kir.* korából 6 lp.: »Tudvalevő-leg legrégibb eredeti oklevelünk a pannonhalmi apátság kiváltság-levele; hitelessége annyiszor forgott kérdésben, sőt legújabban az *Árpádok* korának nagyérdemű történetírója is komoly kételyeket hozott föl hitelessége ellen, hogy mindaddig, míg alkalmunk lesz e kérdéshez hozzászólni, e fontos ügyet mellékesen tárgyalni nem tartjuk czélszerűnek«), s a kikhez most *Erdélyi László* is csatla-kozott, az oklevelet 1001-ből (vagy 1030. tájáról) való hiteles darabnak mondják.

Egy-egy XI.—XII. századi oklevél hiteles vagy hamisít-tott volta azonban nem csupán a historikust, valamint a paleo-grafust érdekli, hanem érdekli a magyar nyelv és helyesírás

történetével foglalkozót is. Az oklevelekben rendszeren a helyek megjelölése alkalmával előkerül egy vagy több nem latin, a mi esetünkben magyar szó. Az ilyen szavak aztán, nem lévén XI., XII. századi összefüggő nyelvemlékünk, fontos nyelvtörténeti adatok a magyar nyelv hang- és alaktanához. Fontos azonban egy XI. századi oklevelünk hitelességének kérdése a latin filologusra is. Tudni azt, mely nemzet latinságával egyezik legelső okleveleink latin nyelve, annyi, mint birtokában lenni annak az ismeretnek, kik voltak nálunk a latin nyelvű műveltségnek első hirdetői. Ezek a filológiai szempontok azok, a melyek miatt a jelen sorok írója is érdeklődik az iránt, mi a XI. század kétségtelen hiteles hazai emléke, s a következő sorokban a kérdéshez tisztán ilyen filológiai szempontból akar hozzászólni.

Fejérpataky László megállapítása szerint a XI. századból hat kétségtelenül hiteles és egykorú oklevelünk van. Ezek: 1. Az 1001-i (1030-i) pannonhalmi kiváltságlevél; 2. Szent Lászlónak a pannonhalmi apátság birtokai felől kiadott renovatioja (évszáma 1083—95); 3. Szent László idejében a bakonybéli apátság javait magában foglaló összeírás (évszáma 1086); 4. Endre királynak 1055-i tihanyi alapító oklevele (egykorú másodpéldány); 5. Gödény 1079—80-i adománylevele a veszprémi Szent-Mihály-egyháznak; 6. Dávid dux Szent László pecsétjével megerősített adománylevele a tihanyi apátság részére.

Ha mi e hat oklevelet a szerint csoportosítjuk, minő betűtypussal vannak írva, akkor azt látjuk, hogy az 1. 2. 3. számú az *oklevelekben*, míg a 4., 5., 6. számú a *kódexekben* található frank minusculával van írva. A kódexekben található frank minusculával írt 4., 5., 6. számú oklevelek hiteles voltát senkinek eszébe se jutott kétségbe vonni, annyira kétségtelen darabjai a XI. századnak, míg ellenben az 1., 2., 3. számú oklevelek hiteles és eredeti volta nem áll oly tisztán. A pannonhalmi oklevélnél láttuk a két táborra oszlott tudósokat; a bakonybéli összeírásról *Erdélyi* László maga bizonyítja »A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei« című értekezésében, hogy jelen alakjában (kétségtelenül több eredetiből) XIII. századi másolat. Erdélyi fejtegetéséhez, a mi egyébiránt az oklevél hitelét is érinti, megemlítem még a következőt is: A bakonybéli összeírásban ez áll: »In portu *modo*/a est piscatio libera que uulgo dicitur *tana* (sic!)«; a hely, a melyről itt szó van, a Tolna megyében fekvő *Madocsa*, ámde erről a helyről az 1109-i veszprémi oklevél azt mondja, hogy a veszprémi apáczáké: a hely így hangzik:« Item dedit sanctus rex portum *modochea* qui *thona* uocatur cum descendu ad piscationem vsonum et ad opus monialium sancte marie seruiencium (Orsz. lev. p; Muz. p.: »Preter hec dedit sanctus rex in portu *modocea* piscationem husonum ad opus monialium sancte marie

seruencium«). A bakonybéli összeírásban ez ellenmondást igen fontosnak tartom az oklevél hitelét illetőleg is. A pannonhalmi javakat összeíró oklevél is tele van ellenmondásokkal, a melyek közül a legnagyobb, hogy Szent László az oklevélben egyszer első, másszor harmadik személyben beszél. Az oklevélnek a bakonybéli összeírással több közös sajátsága van; ilyenek: 1. *h* felesen vagy nincs kiírva: Bakonybéliben: cum *L ydrius* (hydriis helyett), *forcosig* (forcos^{hig} helyett), una piscina, que uulgo dicitur tener *here* (*ere* helyett): Pannonhalmi renovatio: *keurisig* (Kőrishegy), *vgmogos* (hegymagas), *ebraycum*, *omiliae*, *ymnari*, *here* deaurato (*aere* helyett) stb. 2. *k*, *t*, *p* helyett *g*, *d*, *b* és viszont: Bakonybéli: *chigisti* (Hegyesd), Pannonhalmi: *ruozti* (Ravazd), Pannonhalmi: *kirci* (Györk), *suptilia*, *babtistesia*.

E sajátságokhoz hozzá veszem, hogy a *z*-nek a két oklevélben olasz-francia *h*-forma alakja van, ez van az 1001-ikiben is, valamint a Váradi regestrumban (v. ö. Karácsonyi bevezetését *h* : *z*-ről) is. Nem lévén azonban a betűalakok terén szakember, ebből az egyezésből semmit se következtethetek. Ha azonban e két oklevelet, összefogva a pannonhalmi 1001-i kiváltságlevéllel filológiailag összehasonlítom a három kétségtelenül hiteles XI. századi darabbal, akkor e három oklevelet a magyar nyelv története és helyesírása kérdésénél csak akkor vehetem figyelembe, ha az oklevelek vallomása egyezik a három kétségtelenül hiteles oklevél vallomásával. A pannonhalmi 1001-i kiváltságlevélre magára a következő észrevételeim vannak:

1. Az *ecclesia* szó a mi kétségtelenül hiteles és eredetiben fennmaradt XI., XII. okleveleinkben kivétel nélkül *ecclesia*-nak *ecclesia*-nak van írva, így 1055-ben: *ecclesiam* (4-szer), *ecclesie*, *ecclesia*, *ecclesiafticis* | 1079—80 : *Ecclesia*(m) (sor elején nagy *e*-vel, azért nem *e* caudata) | 1095: *ecclesie* 1113: *ecclesie* stb. Ez az írás ebben az időben a Rajna-menti francia-német oklevelekben található (v. ö. 1050-ben *Reusens*, Elements 195 l.) A pannonhalmi kiváltságlevélben *aeclesia*, *aeclesie*, *aeclesiae* az írásmód, a pannonhalmi javak összeírásában: *eclesiae*. Nagyon jól tudom, hogy egykorú német oklevelekben és észak-olasz krónikákban az *ecclesia* mellett *aeclesia* is előfordul. Az én megjegyzésem csak az, hogy kétségtelenül egykorú és hiteles XI., XII. századi okleveleinkben *aeclesia* elő nem fordul.

2. »Aeclesia sancti *Michaelis*« (= Veszprém). A mi XI., XII. századi okleveleink soha se írtak *Michael*-t (ez írás ebben az időben Cseh- és Olaszországban járatos), hanem kivétel nélkül *Michael*-t. Ime a bizonyítékok: 1079—80: Sancto *Michaeli* (= Veszprém, 2-szer), u. o. *Michael* presbiter | 1116—31 (Fila okl.): Monasterio sancti *Michaelis* | 1152: ecclesiae sancti *Michaelis* | 1166: predium sancti *Michaelis* || 1181: hospes

Michael, 1198. *Michael* cum uxore, 1208 és 1226: coram *Michaele*, 1232: *Michael* filius opus † Hal. Ben.: bovdug *michael* archangel; 1135: *Michal*, 1198: *Michal*, 1229: *Michal* comes stb.

3. A mi legrégibb hiteles emlékeinkben »*theutonicus*, *teutonicus*« írás fordul elő, míg az *o*-s későbbi, XII. század végei és XIII. századi alak. A kiváltságlevélben ez áll: »*Ingruente namque bellorum tempestate qua inter theutonicos et ungaros seditio maxima excreuerat*«. Eredeti XI. századi oklevelünkben: 1079—80: »*rex concessit in curia dimisiensi, dum teuthonicoi in hiemali tempore deustaturus pergeret*«. Átírt emlékekben: *Vita s. Gerardi*: 12 §: *teutonicus*, 22 §: *teutonica*, 1141—61: okl. (Magdolna okl.): »*Philippo teutonico*«. A XII. században író Anonymus XIV. századi kéziratában állandóan *o*-val (v. ö. 1. fej.; *teothonicos*, 15. fej.: *theutonicorum* stb.).

4. Az oklevélben *o*-jegy (*Cörtou*) nálunk csak az 1111 zabori oklevélben fordul elő (Róbert szóban); a mi német jelzés.

A 4. pontban felhozott helyesírási sajátságokra azt lehet mondani, hogy az oklevelet olyan ember írta, a kinek nem volt sajátja a magyarországi latinság. Ezt egyébiránt olyan latin szavak is bizonyítják, a melyek a mi okleveleinkben különben ismeretlenek; ilyenek:

a.) *uiccomes*, eredeti okleveleinkben csak is *comes* fordul elő; ismeretlen a *uice cancerarius* is (v. ö. 1055: *conscriptum est hoc priuilegium a beatissimo presule Nicolao, qui tunc temporis vicem procurabat notarü*), valamint a *marchio* kifejezés.

β.) Az oklevélben előfordul a *comitatus* szó »megye« értelemben; eredeti okleveleinkben először *provincia* fordul elő (v. ö. *homines de posoniensi prouincia* 1186). Az oklevélben *curtis* van »udvar« értelemben; eredeti okleveleinkben kivétel nélkül *curia* (v. ö. *comes curialis*) fordul elő (v. ö. 1055: *curia regalis*, 1079—80: *curia dimisiensi* stb., de Sz. István törvényeiben: *curtim* vel *domum*, I. XXXV.). Az oklevélben anachronismuskok is vannak, bár ezeket lehetséges esetleg másképp is magyarázni. Ez anachronismuskok szerintem a következők:

1. »*Centum libras auri optimi*«. Ugy tudom, hogy nálunk a XI., XII. században általában ezüstben történt a fizetés. A pénz legrégibb neve *moneta* (v. ö. 1111. okl. *monetarii*, később *marca*, később *denar* (e fejtegetésre l. Réthy, *Corp num.*). Okleveleinkben 1141—61-ben ez áll: *unam marcam argenti*, Anonymus: 10. fej.: *duo milia marcarum argenti*, 1232, 1237 oklevelek: *sex marcis argenti* stb. Általában ezüstben történt a fizetés, s így, bár nálunk voltak byzanci aranyak a XI. század elején, mégis nagyon különösnek kell tartanunk a fentebbi közszokással ellenkező fizetési módot. Nem magyarországi kifejezés a *libra* se, mert nálunk *marca* vagy *pensa* járta (v. ö. Szent István tört: . . . *pen-*

sas auri, XII. *auri pensas* stb.). Ilyen anachronismusnak látszik egyébiránt a »*medium camerae nostrae*« (királyi kincstár) kifejezés is.

2. Az oklevélben »*ungaros, ungrorum rex, in regno ungarico, regis ungrorum*«, míg a pecséten »*Vngarorum rex*« olvasható. A pecsétről kimutatta Baróti Lajos, hogy tökéletesen egyezik a veszprémi apácák 1109-i oklevél Országos levéltár példányán levő pecsétjével; ezzel tehát bővebben nem kell foglalkoznunk. A mire már most súlyt helyezek, az az, hogy a mi hiteles emlékeink tanúsága szerint az »Ungari, regnum Ungorum stb.« kifejezés Szent István alatt nem volt használatos. Kétségtelen hiteles emlékeink szerint Magyarországnak Szent László király idejéig Pannonia volt a neve, a magyar király pedig »*rex Pannoniorum* vagy »*Pannoniae*« volt. Ezt bizonyítják a következő adatok:

a) Péter király pénzein *Pannonia*, Sámuelén *Panoneia*, I. Endrén *Panoneia*, I. Bélán *Pannonia*, Salamonén *Panoneia*, *Pannonia tera*, *Panonai Pannonia*, I. Gézáén *Panonai, Panoneia* felírás olvasható (v. ö. Réthy, Corpus num. I. 10, 11, 12, 13 l.). Itt jegyzem meg, hogy Salamon király sírkövén ez áll: »*Hic requiescit illustrissimus Salomon rex Pannoniae*« (hiteles? Magyarország tört. Emlékei I. 15.) Az *Vngaria* kifejezés pénzeinken IV. Béla alatt jelentkezik először.

b) Kétségtelenül hiteles okleveleinkben ez van: 1055: *Andreas rex Pannoniorum*; 1079—80: *Ceteri primates tocius pannonie*; David dux oklev.: 1095: *plures principes pannonie*. A Dávid dux oklevelén levő pecsét körirata ez: »*Sigillum Lade . . . ari . . . egis*« (v. ö. Fejérpataky, Kálmán kir. okt. 13.; Magyarország történeti emlékei, I. 16. lapja szerint a felirat ez: *Sigillum Ladelai regis*, az *Ung-ari-ae* tehát hiányzik). Igen valószínű, hogy itt *Ungarie* van; Szent László egyébként a montecassinói apáthoz írt levélben is »*Ungarorum . . . rex* (u. o. *Ungaria*)«; a pannonthalmi összeírásban: *rex Ungarie*, a bakonybéliben: *ungarorum rex*«. Ugy látszik, hogy a »*rex Ungarorum, Ungariae*« Szent László alatt lép fel (v. ö. Szent László törvényében: *omnes optimates regni Pannonico* és *christianissimus rex Ungarorum*), Kálmán okleveleiben »*rex Hungarorum, Hungariae*« fordul elő, míg II. Istvánnál ez a cím: »*Rege gloriosissimo Stephano secundo Vngariam gubernante*«.

A mennyire már most ez adatokból szabad következtetni, Szent István címe aligha volt »*rex Ungarorum, Ungariae*«, bár a veszprémi apácák 1109-iki görög oklevelében »*ἕγῳ στέφανῳ χριστιανῳ· ὁ καὶ κράλ πάσης οὐγγρίας* (= *Hungarias*)« áll, mert itt a *Hungria* a Kálmán okleveleiben ismert *Hungaria*, s az eredeti Szent István alatt kelt görög szövegben aligha volt benn, hanem itt eredetileg »*πανωνίας*« állhatott. Hogy a másoló csak a király cí-

mét írta a XII. századnak megfelelően, arra az látszik mutatni, hogy a szövegben Magyarország csakugyan *Pannoniá*-nak van nevezve (v. ö. τῆς πανονίας ἀπάσης, *Gyomlay*, Szent István veszprémvölgyi donatiója 10 l.). Megjegyzem még, hogy Szent István pénzein »regia civitas« felírás olvasható, a pénzek tehát nem adnak útmutatást kérdésünknel.

Mindezeket az okokat összefogva, az a nézetem, hogy a pannonthalmi 1001-i kiváltságlevélre, valamint a pannonthalmi javak összeírására és a bakonybéli renovatióra nyelvtörténeti tekintetben csak akkor szabad hivatkozni, mint XI. századi emlékekre, ha e vallomások más hiteles oklevelek adataival egyeznek. Így pl. a pannonthalmi renovatióban *Gurcu* személynév van; mivel a kétségtelenül hiteles és egykori 1079–80-i oklevélben is *Gurcu* van írva (később *Gurk* e szó írása), az adat besorolható a XI. századi adatok közé. Ellenben, a mikor az 1001-i kiváltságlevél *wag* (= Vág)-ot ír, helytelen alak, mert nálunk e szót legrégebben *waga*-nak (zobori okl.) irták, s csak a XII. század vége felé lép fel a *wag* stb.

E sorok írója tisztán filologiai szempontból akart a három oklevélhez hozzászólni. Ez a szempont pedig legfeljebb annyit képes igazolni, hogy a bakonybéli és a pannonthalmi javak összeírásai kétségtelenül egykorú, hiteles eredetiek alapján készült oklevelek, a pannonthalmi kiváltságlevélre azonban ezt se tudja igazolni.

»A magyarországi benczés irodalom a tatárjárás előtt« cz. fejezetben ír Prikkel »A Pray-codex«-ről. Elmondja mi van a codexben, bizonyítja, hogy a codex három kéz írása. Különösen értékes az, a mit a szerző a codex részeinek eredeti összetartozásáról és egymásutánjáról ír, majd méltatja az egyes részeket. Az egyes részek méltatása közben rátér a Halotti Beszédre. E résznek »A temetői beszéd és könyörgés« címet ad s azt írja hogy, e nyelvemlékünk helyesen »temetői« vagy »sírbatételi«-nek volna nevezhető.

»Több szempontból tekinthetjük e nagybecsű emlékünket: mint szónoklatot, mint irodalmi alkotást és mint nyelvemléket. S legcsekélyebb nagyítás nélkül állíthatjuk, hogy névtelen készítője akár mint szónok, akár mint író, akár mint nyelv művész méltán foglalhat helyet irodalomtörténetünk pantheonjában.«

Prikkel szerint azután a Halotti Beszéd »eredeti alkotás«, »még pedig az írónak önmagától fogalmazott eredeti alkotása« . . . s mint ilyen »számmottevő munka«; mint »szónoklat valóságos mintája lehet a hasonló célú beszédeknek«, sőt a szerző »szónoki rátermettsége mellett írói ügyessége semmivel sem marad hátra«.

En azt hiszem, hogy itt Prikkelt a tárgya iránti lelkes szeretet ragadhatta ily mondásokra. Meg vagyok róla győződve,

hogy ha egy másik XII. század végei és XIII. század eleji magyar misekönyvet találnánk, abban ép úgy benn volna a Hal. Beszéd, mint a Pray-kódexben. Mert a Hal. Beszéd semmi egyéb, mint előttünk ez ideig ismeretlen latin szövegnek fordítása, s mint ilyen formulare volt.

Hasonlóan a tárgy iránti szeretet mondatja Prikkellel azt, hogy a Hal. Beszéd és Könyörgés »nem csupán a XII., hanem egyszersmind az előző századnak nyelvét is megőrizte számunkra. Szent István korában sem beszéltek másképen!« E kijelentést nem lehet aláírunk. Mi tudunk határozott fejlődési fokozatokat kimutatni az Árpádok korában nyelvünk történetét illetőleg. Teszem a mai szövégi —ó-k egyrésze a XI. században —*au*-val (v. ö. pl. mogyoró 1055: *munorau*, 1086: *Zlaucu*;) a XII. XIII. felég —*ou*-val (v. ö. 1109: *zamtou* XII. sz. vége: *Zolouk*: ma Szalók: szláv *Slavko*; stb.), XIII. század végétől —*o*-val van írva. Ez az egy példa is tanúsítja, hogy a Hal. Beszéd nyelve latin betűs írásunk korszakában nyelvtörténtünk második korszakába való, s nem nyújt képet a Szent István alatti magyar nyelvről. A szerző egyébiránt a Hal. Beszédet a XII. század termékének tartja, a mi helyesírásunk története szempontjából se helyes. A Hal. Beszéd semmi szín alatt se későbbi a 1230-ik esztendőnél, de nem régibb 1200-nál. Prikkel nagy gonddal próbálja bizonyítani, hogy a Halotti Beszéd és Könyörgés »nyelve kétségtelenül *göcseji* jellegű. Tehát a codex írójának is *dunántulinak* kellett lennie«. Hogy a Hal. Beszéd nyelve dunántuli, az más, itt ezúttal nem tárgyalható, okokból következik. Hogy azonkan göcseji, az semmiel sincs bizonyítva. Sőt a —*val*, *vel* rag illeszkedéséből az következik, hogy ép göcseji nem lehet. Ellenben azt szívesen elismerem, hogy benzés lehetett a fordítója, a mint elismerem a Pray-codex benzés eredetét is, a mit Prikkel szépen fejteget (v. ö. A benzés szentek külön miséi). Szól azután a codex egykori használatának, iratásának idejéről és helyéről. Azt bizonyítja, hogy »a Pray-codexet a XII. század utolsó évtizedében, még pedig az 1902 és 1195. évek között irták«. Prikkel érdemes írását rövid összefoglalással fejezi be. Ha nem is találkoznak az én nézeteim mindenben, különösen a lényeges pontokban, Prikkeléivel, Prikkel dolgozatát a mű sikerültebb dolgozatai közé sorolom.

Ennyi megjegyzésem van az eddig megjelent kötetek azon czikkeihez, a melyek félig-meddig szaktárgyam körébe vágnak. Kívánom, hogy szakemberek szóljanak hozzá a többi czikkhez is. Megérdemlik ezt a Szent-Benedekrend tudós tagjai, mert szeretettel, gonddal, nagy igyekezettel és tudással hordták össze azt az épületet, a melynek »A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története« a czíme.

Melich János.